

DE KLEIPIJP ALS BODEMVONDST.

Beknopt overzicht van tien jaar onderzoek naar de belangrijkste pijpenmakerscentra
in de 17e en 18e eeuw.

Onder redactie van F. Tymstra en J. van der Meulen.

Uitgegeven door de Pijpelogische Kring Nederland.
Correspondentie adres: Utrechtse Jaagpad 115, 2314 AT Leiden.

September 1988.
Oplage: 300 exemplaren.

Deze uitgave kwam tot stand door de belangeloze medewerking van:

- Al-Druk Drukwerk, Weesp
- W. Krook, Diemen
- F.E. Tymstra en J. Tymstra, Zaandam.

door R. de Haan en W. Krook

PERIODE.

Voor het beantwoorden van de vraag vanaf welk jaar de Amsterdamse pijpenindustrie een aanvang nam, staan ons twee belangrijke bronnen ter beschikking: het gemeentelijke- en het "bodem"archief.

Een systematisch archiefonderzoek bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam heeft echter tot op heden niet plaatsgevonden. Wel hebben diverse onderzoekers voornamelijk de aanwezige doop,- trouw,- en begravenregisters doorgewerkt en de daarin voorkomende pijpenmakers geregistreerd (1). Ondanks het feit, dat deze onderzoeken verre van voltooid zijn, kunnen er enige konklusies uit worden getrokken.

De oudst bekende vermelding van een pijpenmaker die te Amsterdam werkzaam was komt evenwel niet uit de DTB-registers, maar uit het lidmatenboek van de Engelse Hervormde Kerk te Amsterdam. In 1607 werd de uit Londen afkomstige "tabacco pipemaker" Thomas Laurens ingeschreven die, zo blijkt uit zijn huwelijksintekenakte uit 1609, al in 1600 te Amsterdam woonachtig was (2).

Het tweede en een gedeelte van het derde kwart van de 17de eeuw was een periode van grote bloei van het pijpenmakersambacht in de hoofdstad. Veel kollega's van Laurens kwamen eveneens uit Engeland, van daar vertrokken om politieke, godsdienstige of economische redenen. Daar Amsterdam een eigen pijpenmarkt had, gelokaliseerd "ter wederzyde van den Nieuwezjds-Voorburgwal, bezuiden de Gasthuissteegbrugge" (3), de huidige Paleisstraat nabij de Wijdesteeg, bezat Amsterdam een monopolie op de pijpenhandel. In het jaar 1663 kwam hier echter een verandering in, die zich niet ten gunste van de Amsterdamse pijpenindustrie ontwikkelde. Ter bescherming van de lokale producenten vervaardigde het stadsbestuur van Amsterdam een reeks van maatregelen uit waaronder een financiële bijdrage aan de "buitenluiden ten voordeele der Tabakspypemakers, die toe hier ter Stede waren". De vroedschap van Gouda reageerde hierop door zelf een pijpenmarkt te stichten, wat in het jaar 1686 zijn besluit kreeg (4). De laatst bekende pijpenmaker, genoemd in een huwelijksintekenakte, dateert uit 1700 en was van Siebren Hendrik van der Bolck (5).

BELANG.

Naar het zich laat aanzien was de Amsterdamse pijpenproduktie uit de laatste jaren van de 16de en het begin van de 17de eeuw voornamelijk bestemd voor de lokale markt. Met het stijgen van het aantal pijpenmakers in de stad in het tweede kwart van de 17de eeuw, neemt ook de produktie toe. Het is daarom niet verwonderlijk, dat het afzetgebied werd vergroot. Bodemvondsten uit onder andere Diemen en Graft van Amsterdams materiaal tonen dit aan. Zelfs in de Verenigde Staten van Amerika vindt men regelmatig Amsterdamse pijpen bij opgravingen van oude Indiaanse nederzettingen en Hollandse civiele en militaire vestigingen (6).

Om een betrouwbare verspreidingskaart van het Amsterdamse materiaal te kunnen maken zal eerst nog veel onderzoek moeten worden verricht. Vooralsnog is het niet zonder meer mogelijk al het te Amsterdam gevonden materiaal uit de eerste drie kwarten van de 17de eeuw definitief als Amsterdams te klassificeren. Het ontbreken van enige concentraties van produktieafval, de grote vormgelijkenis met onder andere het vroege Goudse materiaal, het ontbreken van een Amsterdams pijpenmakersgilde (en daarmee een merkenregistratie op naam) en de moeilijkheid het bodemarchief te koppelen aan de geschreven bronnen zijn zo enige storende factoren. Slechts in een enkel geval levert een huwelijksintekenakte zo'n duidelijke ondertekening op,

bijvoorbeeld een monogram, dat er een verantwoorde toeschrijving kan plaatsvinden.

KONTAKTEN.

Over bestaande contacten tussen de Amsterdamse pijpenmakers en die van productiecentra buiten Amsterdam is weinig bekend. De meeste pijpenmakers van het eerste uur, zo weten we, zijn uit Engeland afkomstig. Zij vestigden zich in diverse Hollandse steden. Aangenomen mag worden, dat zij niet alleen hun kennis van de pijpenfabrikage meebrachten, maar ook hun gereedschappen en mallen. Vergelijk bijvoorbeeld de eind 16de en de vroeg 17de eeuwse pijpen uit Engeland, Amsterdam, Gouda en Haarlem. Ze blijken qua vorm en uitvoering net zoveel overeen te komen als dat ze verschillend zijn.

Binnen Amsterdam vormden de Engelsen een vrij besloten gemeenschap met hun eigen kerk. Relatief veel Engelse pijpenmakers trouwden Engelse vrouwen. De archivalische bronnen vermelden overigens ook diverse pijpenmakers uit Duitsland en België, naast ambachtslieden uit alle delen van ons land.

Het is overigens wel aardig te vermelden, dat tussen 1637 en 1684 twaalf pijpenmakers uit Gouda zich te Amsterdam vestigden en hier in het huwelijk traden. Er is één pijpenmaker van Amsterdamse afkomst, die na 1683 naar Gouda vertrok om daar zijn beroep verder uit te oefenen. Het was Evert Burt, zoon van de bekende en waarschijnlijk grootste Amsterdamse pijpenproducent Eduwart Burt (7).

Over de herkomst van de pijp-aarde, benodigd voor de fabrikage van pijpen bestaan nog enige archiefstukken. Zo meldde een Amsterdamse notaris in een akte uit 1626 klei uit Hessen in Duitsland (8). Een akte uit 1633 noemt Engelse klei (9). In 1637 werd als herkomst van pijp-aarde het gebied nabij Namen en Luik (omgeving Ardennen) opgetekend (10). Veel informatie betreffende de herkomst van pijp-aarde verschaft een notariële akte uit 1644. Er is sprake van klei uit het Duitse Keulen, met name zogenaamde "Frettensche", "Syberchsche" en "Suitberchsche" aarde. Uit de stad Munster kwam "Frederichsche" aarde. In dezelfde akte werd ook klei uit het land van Hessen genoemd. Verder was België vertegenwoordigd met pijp-aarde uit Luik en Namen. Voorts was er Franse klei en materiaal uit Engeland, het zogenaamde "Poelsaert" en "Eylewitts" (11). Een akte gedateerd 1655 vermeldde weer Hessische pijp-aarde (12).

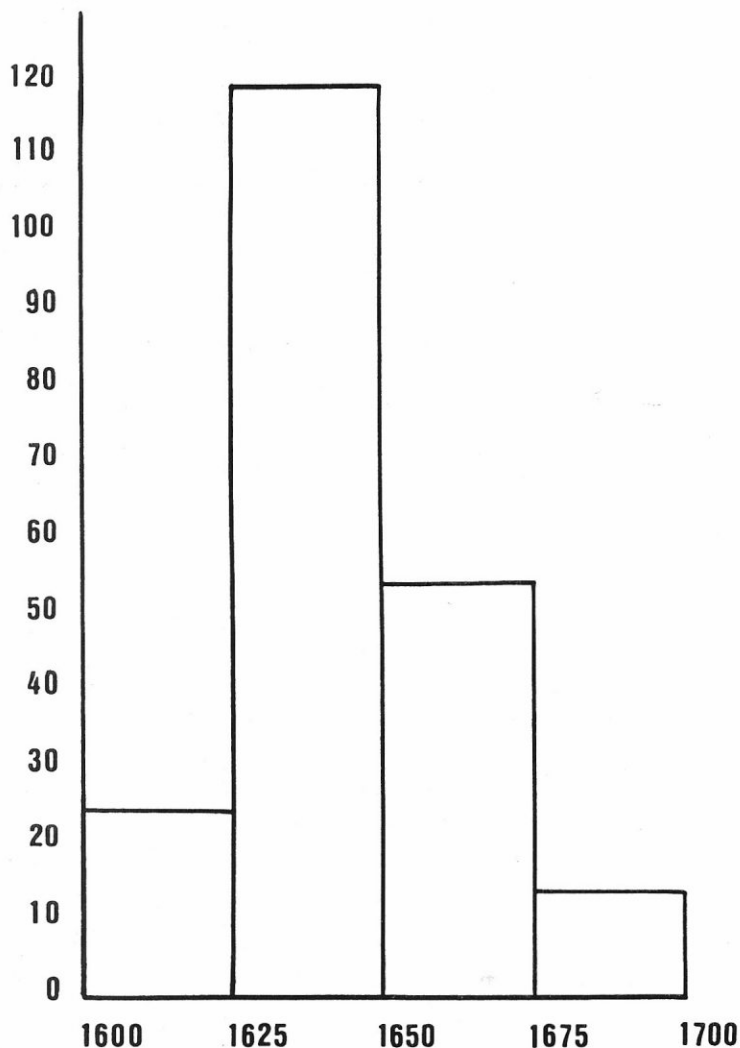
Gegevens waarin de relatie tussen de pijpenmakers en pottenbakkers duidelijk tot uiting komt zijn sporadisch aanwezig. We kennen archiefstukken waarin Willem Hendriks in 1644 bekend staat als pijpenmaker, maar in een akte uit 1647 werd hij pottenbakker genoemd. In latere aktes werd als beroep afwisselend pijpenmaker of pottenbakker opgegeven. Hij beoefende duidelijk beide beroepen (13).

OMVANG.

Bronnen over de bedrijfsvoering van Amsterdamse pijpenateliers zijn zeer schaars. Om meer over de aantallen personen, die betrokken waren bij de fabrikage van pijpen te weten te komen bieden de DTB-registers enige uitkomst. Bij de huwelijksintekenregisters staat meestal het beroep van de gelukkige bruidegom vermeld, alsmede de plaats van herkomst, leeftijd, adres en relaties. Al deze gegevens zijn bruikbaar bij het onderzoek.

Uitgaande van de huwelijksintekeningen is het mogelijk een statistiekje te maken (tabel 1). Per kwart eeuw getotaliseerd zien we een beeld verschijnen waarop we de op- en neergang van de Amsterdamse productie mooi kunnen aflezen. Helaas is het beeld niet geheel compleet. Pijpenmakers die reeds getrouwd waren voordat ze zich in Amsterdam vestigden staan er niet bij. Ook diegenen, die na hun huwelijk in Amsterdam tot het pijpenmakersvak zijn overgegaan ontbreken.

Tabel I.

Zoals we zien neemt het aantal pijpenmakers in het tweede kwart van de 17de eeuw sterk toe en wel van 26 in het eerste kwart naar 120 in het tweede kwart van de 17de eeuw. Er zijn 56 huwelijksintekeningen in het derde kwart van de 17de eeuw en tenslotte daalt het aantal in het vierde kwart tot slechts 13 stuks. In Amsterdam was het pijpenmakersambacht duidelijk een vak zonder toekomst op lange termijn.

Ook is het niet eenvoudig informatie te verzamelen betreffende de aantallen geproduceerde pijpen. Na het jarenlang verzamelen van bodemvondsten zal het mogelijk zijn een indicatie te geven van frekwent in Amsterdam voorkomende pijpmerken. De belastingboeken uit de 17de eeuw geven geen bruikbare informatie omtrent produktie hoeveelheden en een bureau voor de statistiek was er toen nog niet.

In een enkel geval levert het archief een akte, waarin aantallen pijpen worden genoemd. Dit is het geval bij de boedelinvestaris van de bezittingen van de (waarschijnlijk) grootste pijpenfabrikant van Amsterdam Eduart Burt, opgemaakt in 1665, vlak na zijn dood (14). Naast allerlei persoonlijke zaken en omschrijvingen van onroerend goed geeft de inventaris ook de op dat

moment aanwezige voorraad pijpen weer:

256.608 "vol verglaesde tabackpijpe"

266.400 "corte fijne tabackpijpe"

93.600 "dickoppijpe"

tesamen 616.608 stuks.

De boedelinventaris vermeldde bovendien, dat er zich "boven up de winkel 2 van de allerlangste pijpe" bevonden (15). Naast enige koperen vormen werd ook een grote partij klei geïnventariseerd.

PRODUKTEN.

Ten slotte gaan we de kleipijp eens van dichtbij bekijken. De meeste van de afgebeelde pijpen zijn de afgelopen tientallen jaren in of in de omgeving van Amsterdam gevonden. Ook zit er materiaal bij uit 's-Graveland, een plaats waar vroeger regelmatig grond uit Amsterdam werd gestort (16).

Er vallen twee groepen te onderscheiden: ongemerkte en gemerkte pijpen. De gemerkte exemplaren kunnen voorts worden onderverdeeld in pijpen voorzien van een figuurmerk, een merk met een figuur met initialen of een merk uitsluitend bestaande uit initialen op de hiel (lettermerk).

DE ONGEMERKTE PIJP.

Gezien de talrijke vondsten van ongemerkte pijpen in Amsterdam en omstreken mag worden aangenomen, dat die in grote getalen lokaal zijn vervaardigd. Over het algemeen zijn het pijpen van een mindere kwaliteit, slecht afgewerkt, ongeglasd en gebakken uit onzuivere klei. Toch kennen we goed afgewerkte en geglaasde pijpjes uit de eerste produktiejaren.

De oudste te Amsterdam gevonden pijpen afkomstig uit een goed te dateren vondstcomplex zijn gevonden tijdens de voorbereidende grondwerkzaamheden voor de Stopera op het Waterlooplein. Uit een ophogingslaag, bestaande uit voornamelijk huisafval en dateerbaar tussen 1592 en 1596 (17) werden enkele ongemerkte pijpjes geborgen (afb. 1). Eveneens daterend uit het laatste kwart van de 16de eeuw is een ongemerkt exemplaar dat werd gevonden bij het Nieuwe Meer (afb. 2). De grond waarin de vondst werd gedaan was afkomstig van het Waterlooplein.

Het is duidelijk, dat de ongemerkte pijpen in het geheel niet aan een met naam te noemen pijpenmaker kunnen worden toegeschreven.

FIGUURMERKEN.

Het komt niet zelden voor, dat een Amsterdams produkt uit het eerste kwart van de 17de eeuw met een roos als hielmerk werd gestempeld. De roos komt voor in velerlei variaties: enkel, dubbel, met vier of vijf blaadjes, met en zonder kroon en soms gestileerd. Ook komt de roos voor in combinatie met een lelie, de heraldische fleur-de-lis (afb. 19). De enkele fleur-de-lis komen we ook als hielmerk tegen (afb. 21 en 22), maar dient ook regelmatig als steelversiering (afb. 6, 38, 53, 87, 88 en 102). Soms worden twee lelies samengevoegd (afb. 98). Bij de combinatie van vier fleur-de-lissen in een ruit, ontstaat een geheel nieuw motief (afb. 7, 8, 10, 17 en 119). Eén pijpenmaker gebruikte deze gekompliceerde decoratie als zijn hielmerk (afb. 20).

De overige figuurmerken zijn afgeleide vormen van een roos, rad, ruit, ster, een "spijker-motief", wafel- of lineairpatroon.

De mooiste merken zijn die met een duidelijke voorstelling: gekroonde uil tussen lauwer-takken (afb. 116), "gat in de hand" (afb. 117), vogel (afb. 118), man met de helm (afb. 119) en gekroonde vogel (afb. 148).

LETTERMERKEN.

De grootste groep van de gevonden pijpen zijn voorzien van een lettermerk, waarbij de initialen soms zijn gekombineerd met een (gekroonde) roos, een (gekroonde) fleur-de-lis, een huiskerk, een persoon, een dier of een andere voorstelling.

Vooralsnog is het in de meeste gevallen niet mogelijk de merken te koppelen aan de namen van pijpenmakers, die we kennen uit de archieven. Overzichten van de Amsterdamse pijpenmakers uit archivalische bronnen zijn elders gepubliceerd (18).

Als uitzondering kunnen we een aantal merken noemen, die wel met grote zekerheid aan met name te noemen Amsterdamse pijpenmakers kunnen worden toegeschreven.

Eduart Burt (? - 1665).

Het is vrijwel zeker, dat het merk EB (afb. 43-46) werd gezet door de al eerder genoemde Eduart Burt. In Amsterdam en omgeving komen we dit merk, met enkele, dubbele of parelrand, regelmatig tegen. Ook in de Verenigde Staten van Amerika is Burt geen onbekende (19). De eerste vermelding in het archief van Eduart Burt dateert uit 1630. Het is zijn huwelijksintekenakte (20). De akte vermeldt, dat hij afkomstig is van Zerry (vermoedelijk het Engelse graafschap Surry) en dat hij in de Cocksteeg (een straatje tussen de Herengracht en het Singel) woonachtig is. In 1638 werd Burt ingeschreven als Amsterdamse poorter (21). Na het overlijden van zijn vrouw hertrouwde Burt in 1661 (22). Hij was dan woonachtig aan de Rozengracht.

De "meester-pijpenmaker" overleed in 1665 (23). Hij liet een aanzienlijke erfenis na, bestaande uit goederen, handelsvoorraad en onroerend goed (24). Voor zover bekend is slechts één van zijn vele zonen in het pijpenmakersvak verzeild geraakt. Het was Evert Burt, die in 1647 werd geboren (25). Burt jr. huwde in 1666 (26) en blijkt dan nog steeds in zijn ouderlijk huis aan de Rozengracht te wonen. Ook bij zijn tweede huwelijk in 1674 (27) woonde hij daar. Hij zal ongetwijfeld het bedrijf van zijn vader, met merk en al hebben voortgezet.

In 1683 gaan de zaken kennelijk zo slecht, dat hij zijn huis moet verkopen (28). We komen Evert Burt weer in Gouda als pijpenmaker tegen (29).

Naast de reeds vermelde "vol verglaesde", "corte fijne" en "dickop" pijpen, kennen we een model, dat bekend is onder de benaming elleboogpijp. Het is treffend, dat juist dit model in Amsterdam zelden wordt gevonden, maar wel regelmatig in Amerika opduikt (30).

Thomas Laurensz (1581-1625) (31).

Tot nu toe zijn er in Amsterdam slechts enkele vroeg 17de eeuwse pijpen gevonden die zijn gemerkt met een vierbladige roos met in de blaadjes de letters TL (afb. 70). De enige pijpenmaker met de initialen TL die is teruggevonden in de Amsterdamse archieven is de Engelsman Thomas Laurensz. Zijn huwelijksintekenakte dateert uit 1609. In de akte staat vermeld: leeftijd 28 jaar, plaats van herkomst Londen en beroep tabaxpypenbakker. In 1609 woonde Laurensz al negen jaar in Amsterdam. Het is niet duidelijk in welk jaar hij met het fabriceren van pijpen is begonnen. Een belangrijk gegeven levert het lidmatenboek van de Engelse Hervormde Kerk, waar hij in 1607 al vermeld staat als maker van tabakspijpen. Voor zover bekend is Thomas Laurensz dus de eerste Amsterdamse pijpenmaker.

In 1607 woonde hij in de Haarlemmerstraat, in 1609 op de Lijnbaansgracht (de huidige Blauwburgwal) en in 1617 op de Herengracht hoek Korstjespoortsteeg. Dit laatste huis werd "de Engelse Roos" gedoopt, een toepasselijke naam. In 1617 hertrouwde Laurensz na het overlijden van zijn eerste vrouw. Zelf stierf hij in 1625.

Van zijn produkten is te vermelden, dat hij zowel ongeglasmaakte als geglasmaakte pijpen maakte.

Rogier Wilkin (1607-na 1664) (32).

Veelvuldig wordt in en rondom Amsterdam materiaal gevonden afkomstig uit het pijpenatelier van Rogier Wilkin. Markant is het hielmerk met het RW-monogram (afb. 110-112). Zelfs zijn huwelijksintekenakte uit 1649 (33) ondertekende de tabacpijp maecker met zijn originele signatuur.

In 1649 is Wilkin 42 jaar oud en is volgens de akte afkomstig uit Therck (dit blijkt de plaats Thrisk in het Engelse Yorkshire te zijn). Als adres lezen we Fluwelen Burgwal (de huide Oudezijds Voorburgwal).

Het eerste huwelijk van Wilkin uit 1633 is ook in het archief terug te vinden (34). Hij woonde toen in de Lange Brugsteeg. Hij bleek in 1633 nog geen pijpenmaker te zijn, maar het beroep van barbier uit te oefenen. In 1642 lieten Rogier en zijn vrouw zich inschrijven in het register van de Engelse Kerk (35).

Het is niet bekend wanneer Rogier Wilkin is overleden. De laatste vermelding van hem kunnen we vinden in de huwelijksintekenakte van zijn 25-jarige zoon Jan (36). Deze zoon, die zich inmiddels op zijn hollands "Jan Willekens" noemde, zal het vak van pijpenmaker van zijn vader voortzetten. Welk merk Jan zette weten we niet.

Henrick Wilken (1614-vóór 1669).

Naar we aannemen was Henrick Wilken een broer van de zo juist genoemde Rogier Wilkin. Net als de 7 jaar oudere Rogier kwam Henrick ook uit Thrisk. In 1640 trouwde deze pijpenmaker. Ook hij ondertekende zijn huwelijksintekenakte met een markant monogram, een H boven een W (37).

In 1640 woonde hij in 't Steenhouwerssteegje, in 1641 op de Lauriersgracht en in 1649 op 't Water (het huidige Rokin).

Ook Henrick Wilken werd lid van de Engelse Kerk en wel in 1641 (38). In 1649 overleed zijn vrouw en nog in hetzelfde jaar hertrouwde de inmiddels verhollandste Hendrik Willemsz (39). Een overlidensakte is nog niet in het archief aangetroffen. Ten tijde van het huwelijk van zijn zoon Rogier in 1669 was hij reeds overleden.

Net als de met het RW-monogram gemerkte pijpen, komt materiaal met het HW-monogram ook veelvuldig voor in gestorte grond uit Amsterdam (afb. 106, 107 en 108). Een exceptionele vondst is een bijzonder grote pijp met een gezicht in reliëf afkomstig uit het atelier van Henrick Wilken (40). Hier werd het HW-monogram afgewisseld met enkele afstempelingen van een fleur-de-lis in een ruit.

Rogier of Reijnier Hendricxe (Wilken) (1641-1678).

In 1641 werd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam Rogier gedoopt (41). Hij was de zoon van de hierboven genoemde Henrick Wilken en zijn vrouw Saertje Everts. Als getuige trad zijn oom Rogier Wilkin (de pijpenmaker met het RW-monogram) op.

Deze jongste telg van de familie Wilken huwde in 1669. In zijn huwelijksintekenakte werd hij Reijnier Hendricxe genoemd. Hij woonde op de Baengracht (de huidige Lijnbaansgracht) en als beroep werd eveneens toebackpijpenmaker vermeld. Bijzonder interessant is ook hier weer de ondertekening van de akte. Net als zijn vader en oom plaatste hij een monogram. Waarschijnlijk ter onderscheiding van de signatuur van oom Rogier zette hij een stip links naast zijn ondertekening (42).

In 1678 stierf Reijnier Hendricxe. Hij woonde tot aan zijn dood in de Leidsekruisstraat bij de Prinsengracht (43).

Zoals we kunnen zien op afb. 110 bestaat het RW merk ook met een stip links van het monogram. Het zou wel een oplossing zijn te konkluderen dat het merk in deze vorm door Reijnier

Hendricxe werd gebruikt. Zodoende zouden de produkten van hem en zijn oom Rogier Wilkin kunnen worden onderscheiden. Toch is deze voor de hand liggende veronderstelling niet houdbaar, daar de pijp op afb. 110 te dateren is in een tijd, die ongeveer gelijk ligt aan het jaar van geboorte van Hendricxe. Vooralsnog valt er dus over het gebruikte merk van de Wilken niets met zekerheid te zeggen.

William Leeth (1597-1628).

De Amsterdamse pijpenmaker William Leeth maakte het ons wel heel gemakkelijk door zijn produkten te signeren. Zo kennen wij een steelfragment met zijn naam "WILLIAM LEETH" (afb. 136). In de DTB registers uit 1621 komen we de Engelsman William Lee tegen. Hij tekende in dat jaar zijn huwelijk aan (44). Leeth of Lee woonde toen op de Elandsgracht, waar hij volgens de akte al zes jaar was gehuisvest. De akte ondertekende hij met William Lee. De spelling van zijn naam kende in de loop der jaren vele variaties: Lieu, Leew, Leeuw, Lieu en Ly. In 1628 kwam William te overlijden. Van hem is niet bekend welk merk hij gebruikte.

Frans van der Lyt (? - vóór 1635).

Enigszins vergelijkbaar met het produkt van William Leeth is een pijp met de naam "FRANS x VAN DER x LYT" op de tekstband (afb. 137) (45).

In 1627 werd de huwelijksintekenakte van de uit Leeuwarden afkomstige van der Lyt, die bij de Wagenstraat woonde, opgemaakt (46). Hij ondertekende met: Frans van der Lidt. In 1635 hertrouwde zijn vrouw, daar Frans inmiddels was overleden (47).

De pijp van afb. 137 is gemerkt met een gekroonde vijfbladige roos. Zoals reeds eerder werd opgemerkt, was in het begin van de 17de eeuw de roos een populair merk. Ter vergelijking kunnen we merken van de onversierde pijpen van afb. 15, 16 en 18 noemen.

Evert Franc (1605- ?).

Een derde pijp met de vermelding van de naam van de maker is tevens de fraaiste (afb. 138) (48). De tekstband aan de ene kant van de steel vermeldt "EVERT FRANC" en aan de andere kant staat "ANNO 1633".

Franc was afkomstig uit het Engelse plaatsje Malden in de omgeving van Londen. In 1627 trad hij in Amsterdam in het huwelijk (49). Hij woonde toen in de Reestraat. Hij ondertekende de akte met zijn Engelse naam: Edward Franck. Tot op heden zijn nog geen aanvullende gegevens omtrent deze pijpenmaker in de archieven aangetroffen. Zo weten we bijvoorbeeld niet wanneer hij is overleden.

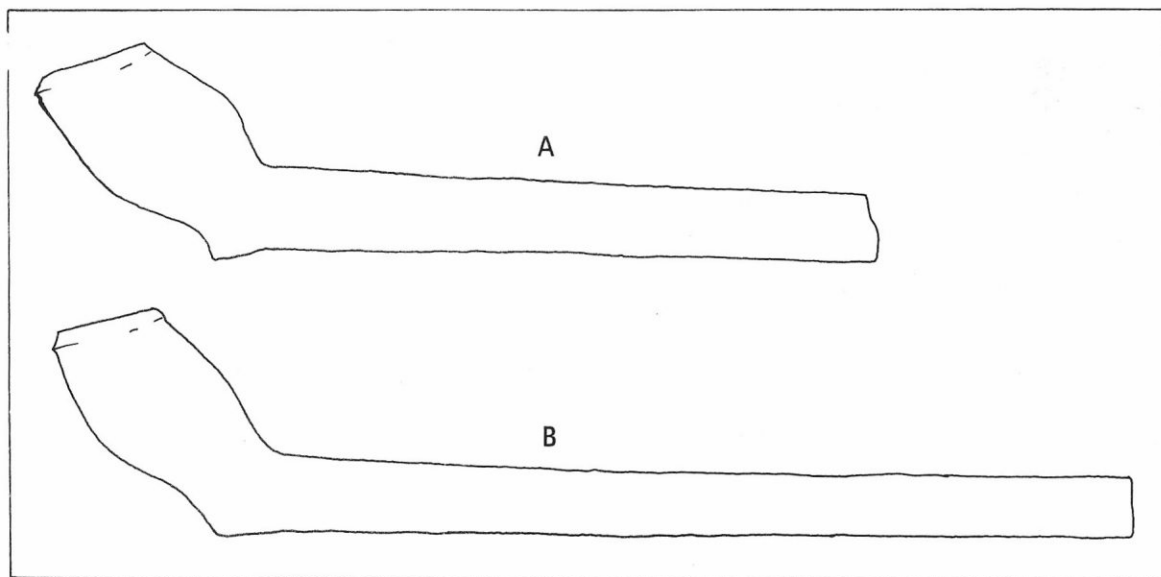
De in reliëf versierde pijp is een uniek exemplaar. Parallellen zijn er niet van bekend. De ketel is versierd met portretjes rondom aangevuld met vegetatieve decoraties. Ook de steel is versierd met bloemen, ranken en lilies. De pijp is overigens ongemerkt.

De betekenis van het jaartal 1633 is vooralsnog onduidelijk. We komen hetzelfde jaartal ook tegen op sommige pijpen uit andere ateliers (50). Deze zeldzame vondst werd gedaan in Monnickendam in een uit Amsterdam afkomstige grondstort.

TYPELOGIE.

We zien, dat de pijpen uit de Amsterdamse productiecentra in velerlei vormen zijn vervaardigd. Toch kunnen we in de eerste helft van de 17de eeuw een type onderscheiden, dat we markant voor die tijd en typisch voor Amsterdam kunnen noemen (afb. A). Geleidelijk aan veranderde het model en in het algemeen gesproken is het tweede type (afb. B) representatief voor de Amsterdamse vorm in het midden van de 17de eeuw. Overigens is het duidelijk, dat de verschillende pijpenateliers zich niet uitsluitend tot de productie van slechts één type pijp beperkten. Zo kennen we bijvoorbeeld van het merk gekroonde roos IA een gladde pijp (afb. 38 en 39) en

een Jonas model (afb. 145 en 146). Dit geldt ook voor het merk TM (afb. 81, 125 en 151) en de gekroonde BC (afb. 50 en 147).

HIELMERKEN MET INITIALEN.

Merk	Afbeelding	Merk	Afbeelding
	EA 34	SIM	74
gekr. roos	EA 33	TM	80, 81, 125, 151
roos	IA 37	gekr. roos	TM 83
gekr. roos	IA 38, 39, 145, 146	lelie	TM 79
huismerk	IA 35, 36	leeuw	TM 82
	WA 40	gekroonde	TN 84
gekr. roos	WA 41	WO	85
gekr. roos	AB 42	gekr. roos	CP 86
	EB 43, 44, 45, 46	gekr. roos	IP 87, 88
	BC 47, 48	RP	89
gekroonde	BC 49, 50, 147	gekroonde	RP 90
hartjes	BC 51	TR	91
voetboog	BC 52	gekroonde	AS 92
	IC 53	HS	94, 95
gekroonde	SC 55	gekr. roos	HS 93
gekr. roos	SC 54	IS	96, 97
gekroonde	TF 56	MS	99
	BH 57	MPS	100
gekr. roos	IH 58	MTS	101
	SH 59, 131	gekr. leeuw	PS 132
	WH 60	WS	103, 104
gekr. roos	WH 61	gekr. roos	WS 102

HIELMERKEN MET INITIALEN.

Merk	Afbeelding	Merk	Afbeelding
gekr. lelie	AI 62	gekr. roos	(?)T 134
	HI 63		HW 105, 106, 107, 108
	II 64, 65		IW 109
gekr. roos	II 66	RW 110, 111, 112, 149	
kruis	II 120	SW 113, 153	
	PI 67	SIW 114	
	WI 68	TW 115	
	IK 69	William Leeth 136	
roos	TL 70	Frans van der Lyt 137	
	IM 71, 72, 73	Evert Franc 138	
	SM 75, 76, 77, 78	gekroonde 38 (steel)	LB
		lelie 98 (steel)	IS

NOTEN.

1. zie de betreffende publikaties van onder andere J.A. Banning en D.H. Duco
2. De Haan, R. en W. Krook, Thomas Laurensz (1581-1625) Tobacco Pipemaker te Amsterdam. Periodiek "PKN" no. 32, p. 91-100, 1986
3. Wagenaar, J., Amsterdam in zyn opkomst, deel II, p. 430, 1765; Tymstra, F., De Pijpenmarkt te Amsterdam. Periodiek "PKN" no. 34, p. 32-34, 1986
4. Duco 1981, p. 164, 192 en 193; Duco, D.H., Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940, p. 14, 1982
5. GA, DTB 513/383, 18.6.1700
6. Baart, J., Ho-de-no-sau-nee en de Nederlanders. New Netherland Studies. Periodiek "Bulletin KNOB" no. 2/3, p. 97, 1985; Huey, P., Archaeological excavations in the site of Fort Orange, a Dutch West India Company trading fort built in 1624. Periodiek "Bulletin KNOB" no. 2/3, p. 76, 77, 1985
7. Duco, D.H., Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940, p. 75, no. 323, 1982
8. GA, NA 352/10, 13.1.1626, een geschil over de kwaliteit van klei tussen Jan Bonam en Jan Muller.
9. GA, NA 763/134c, 1632/1633, een koopovereenkomst van klei door Jefferyn Silleman
10. Duco 1981, p. 159
11. Sterk, J.F.M., Oude Papieren. Jaarboek "Amstelodamum" X, p. 199: een bespreking van een notariële akte over diverse kleisoorten, opgemaakt 1644 voor Willem Hendriks, tabackpijpenmaker en Hendrik Claesz van Rotterdam, plateelbakker.
12. GA, NA 2198/491, 22.4.1655: een geschil over de kwaliteit van geleverde klei tussen Willem Hendricxsz en Evert Burt tegen Walewijn van der Veen
13. Duco 1981, p. 159-161
14. GA, NA 2482/705-715, 22.5.1665/12.9.1665
15. Waarschijnlijk werden hier zogenaamde presentatie- of reclamepijpen bedoeld, extra grote uitvoeringen in pijpvaarde van standaard type pijpen.
16. De Haan, R., Amsterdamse pijpvaardsten uit de eerste helft van de 17de eeuw gevonden te 's-Graveland. Periodiek "PKN" no. 34, p. 26-31, 1986

17. Baart, J.M., Verrassende vondsten tijdens archeologisch onderzoek op Waterlooplein. Maandblad "Werk in Uitvoering" Dienst Openbare Werken Amsterdam no. 6, p. 90, 1983
18. Friederich 1975: p. 62, 63; Duco 1975: p. 10, 11; Duco 1981: p. 306-313
19. zie noot 6
20. GA, DTB 436/18, 29.6.1630
21. GA, Poortersboek E/37
22. GA, DTB 482/137, 18.6.1661
23. GA, DTB 1101/28, 20.5.1665
24. zie noot 14: de boedelinventaris telt maar liefst 9 pagina's
25. GA, DTB 43/58, 17.11.1647
26. GA, DTB 488/332, 9.4.1666
27. GA, DTB 500/361, 6.7.1674
28. GA, RA 2172/221v, 223v, 223, 1.2.1683
29. zie noot 7
30. Groeneveld, M.M., Vraagbaak. Periodiek "PKN" no. 14, p. 26. 1981; zie ook noot 6
31. zie noot 2
32. Boelsma, J., De Hielmerken van Rogier Wilkins. Periodiek "PKN" no. 23, p. 70, 71, 1983
33. GA, DTB 467/63, 15.7.1649
34. GA, DTB 440/204, 19.3.1633
35. GA, PA 318/3/126, 25.6.1642
36. GA, DTB 485/358, 19.4.1664
37. GA, DTB 454/71, 5.5.1640
38. GA, PA 318/3/120, 14.8.1641
39. GA, DTB 467/175, 11.9.1649
40. Banning, J.A. Een abnormaal grote tabakspijp uit de 17e eeuw. Periodiek "Westerheem" no. 4, p. 159-161, afb. 1, 1975; Baart, J., e.a., Opgravingen in Amsterdam, p. 362, 363, afb. 682, ill. 138, 1977
41. GA, DTB 42/254, 14.4.1641
42. GA, DTB 493/366, 25.5.1669
43. GA, DTB 1227/373, 28.8.1678
44. GA, DTB 426/98, 29.5.1621
45. Afbeelding 137 werd met dank overgenomen uit: Duco 1981, afb. 208
46. GA, DTB 432/392, 2.19.1627
47. GA, DTB 444/48, 8.12.1635
48. Krommenhoek, W. en A. Vrij, Kleipijpen, drie eeuwen Kleipijpen in foto's, p. 159, afb. 741 en 741a, 1986
49. GA, DTB 432/33, 30.1.1627
50. Zie bijvoorbeeld de te Hoorn gemaakte pijpen met het opschrift "IONAS" en "1633" (afb. blz.49). Er is ook een steelfragment bekend met de tekst "PER.DE.LICHT" en "ANNO 1633". Deze pijpenmaker is echter geen Amsterdammer. - Duuren, L. van, Voorlopige Inventarisatie van Pijpmakersnamen en Andere Opschriften op Kleipijstelen. Periodiek "PKN" no. 28, p. 75, 81, afb. 4, 1985

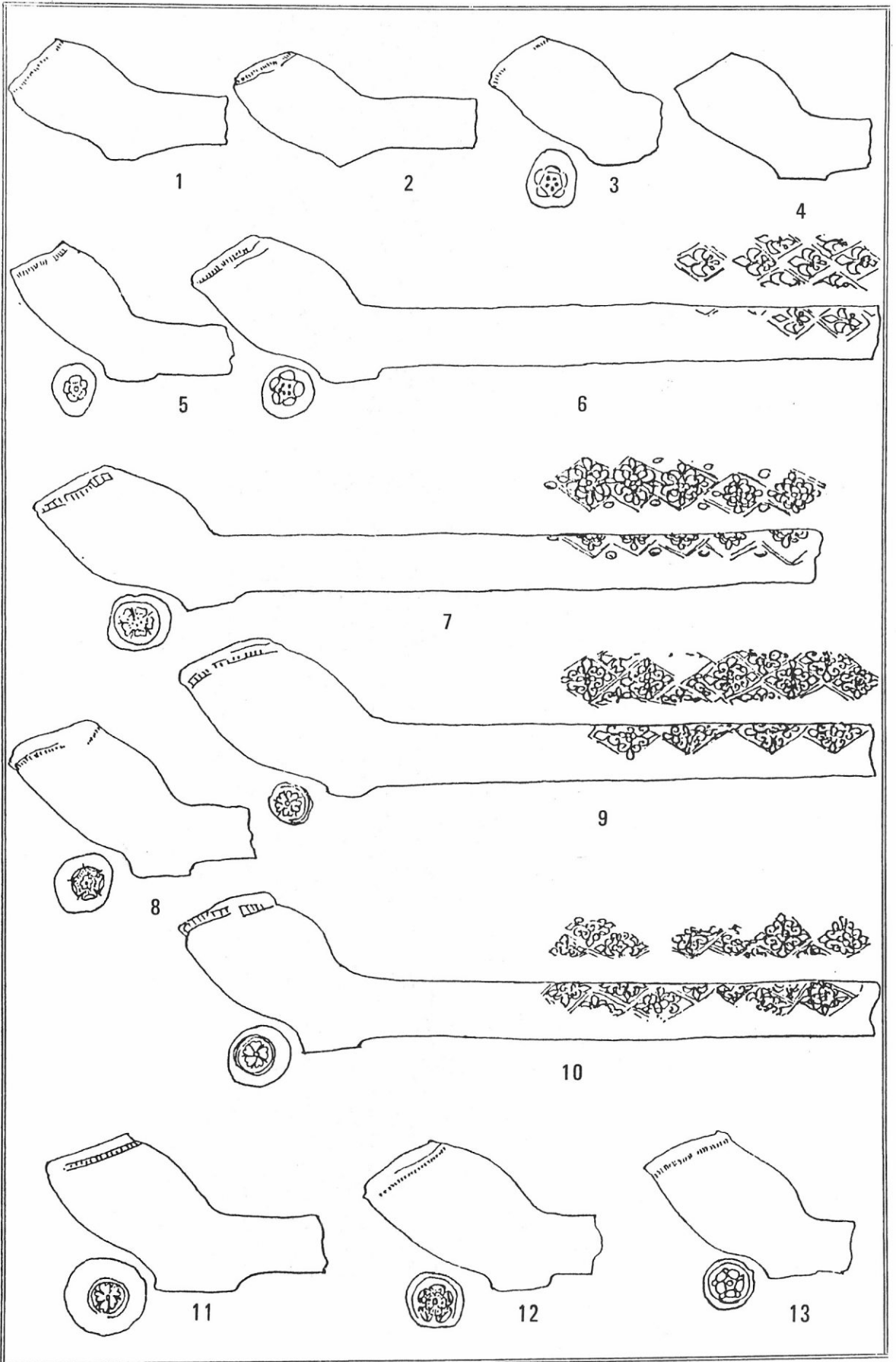
AFKORTINGEN. GA - Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam
 DTB - Doop, Trouw- en Begravenregisters
 NA - Notariëel Archief
 PA - Particulier Archief

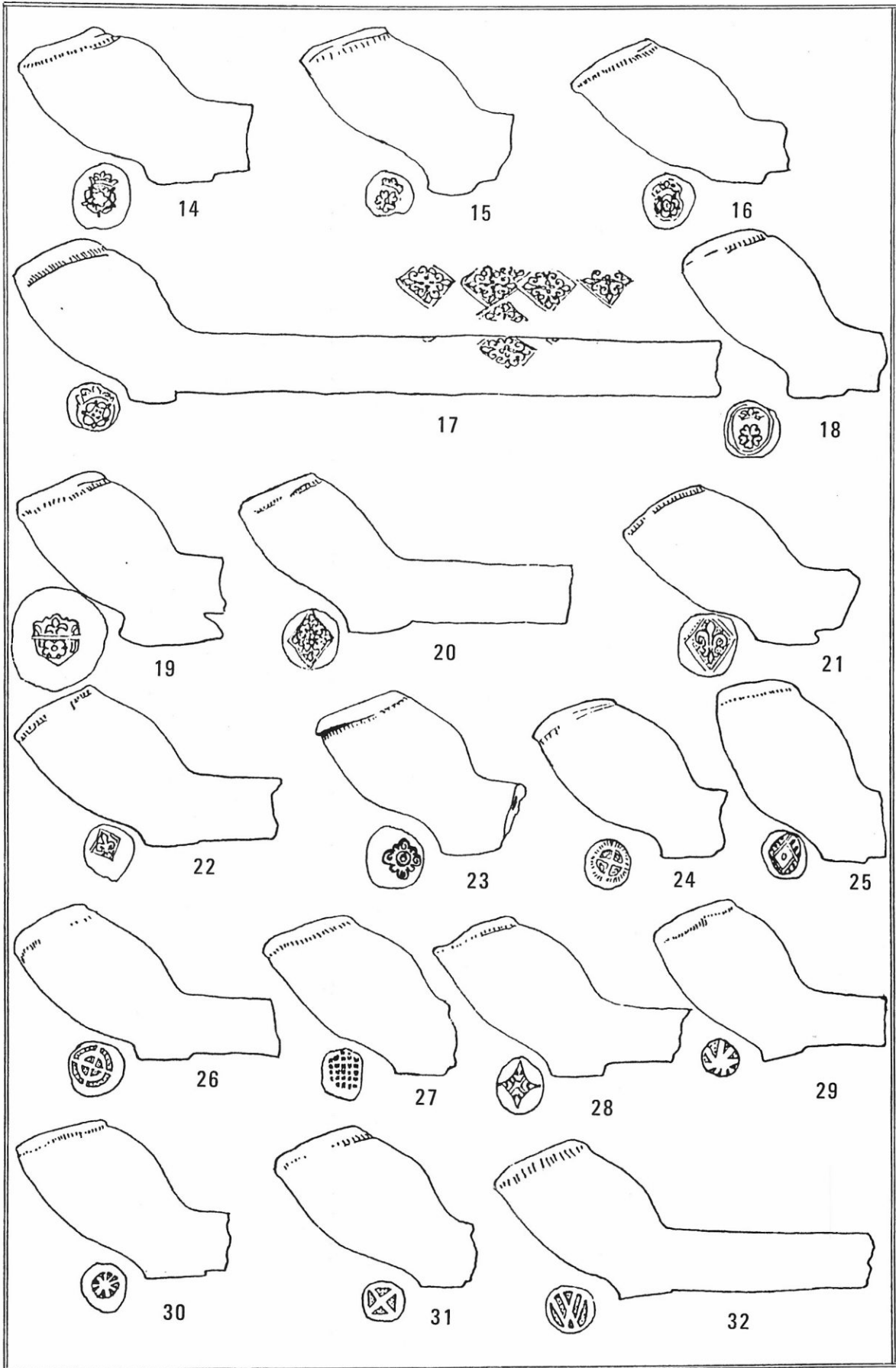
LITERATUUR.

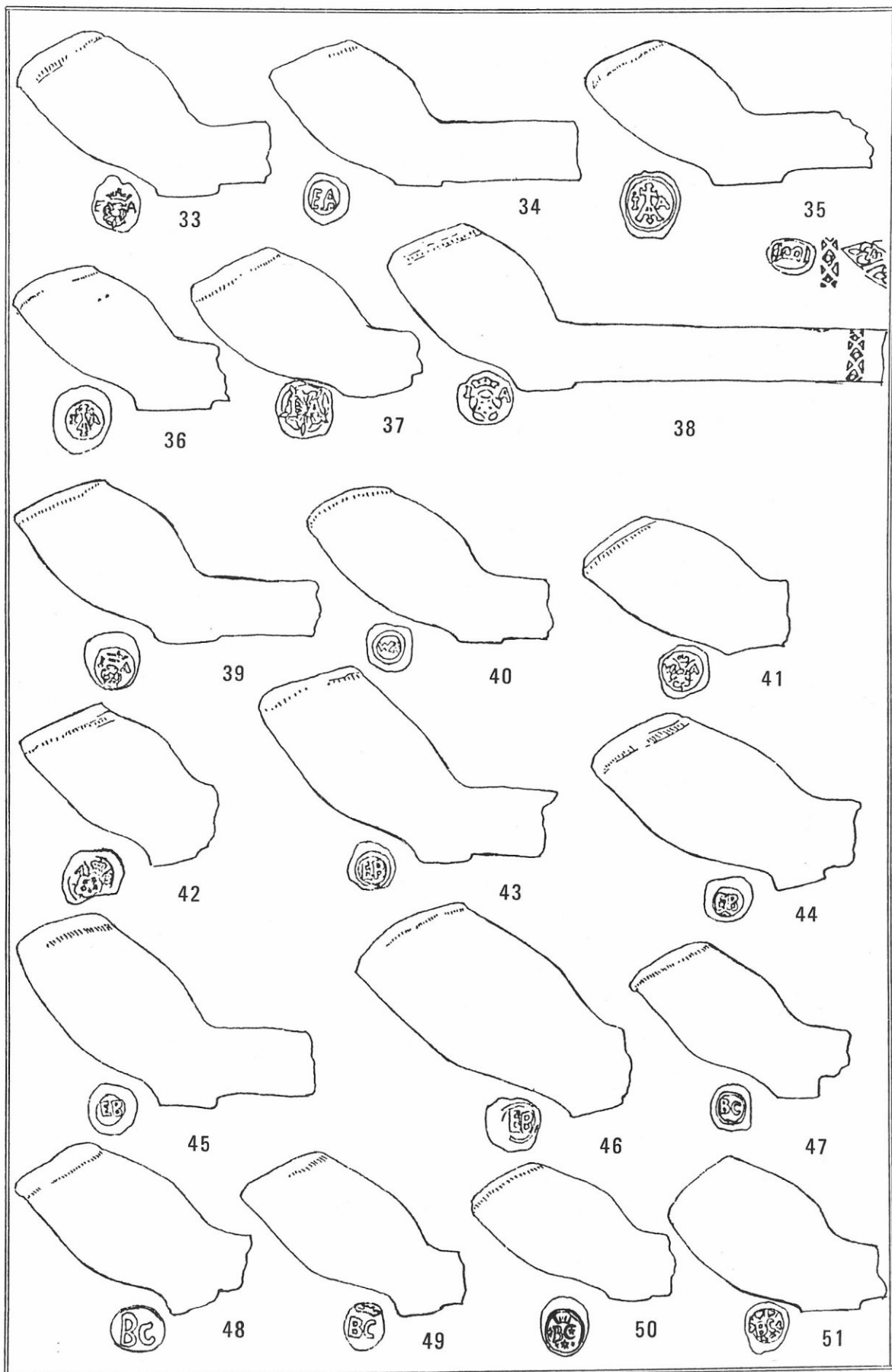
- * Banning, J.A., De eerste Engelse pijpenmakers in ons land. Periodiek "Westerheem" no. 4, p. 155-159, 1975
- * Friederich, F.H.W., Pijpelogie, vorm, versiering en datering van de Hollandse kleipijp. AWN-monografie, 1975
- * Duco, D.H., Pijp en tabak in Amsterdam. Periodiek "Nieuwsbulletin pijpenkamer Icon" no. 2, p. 7-14, 1975
- * Duco, D.H., De kleipijp in de zeventiende eeuwse Nederlanden. BAR. 1981

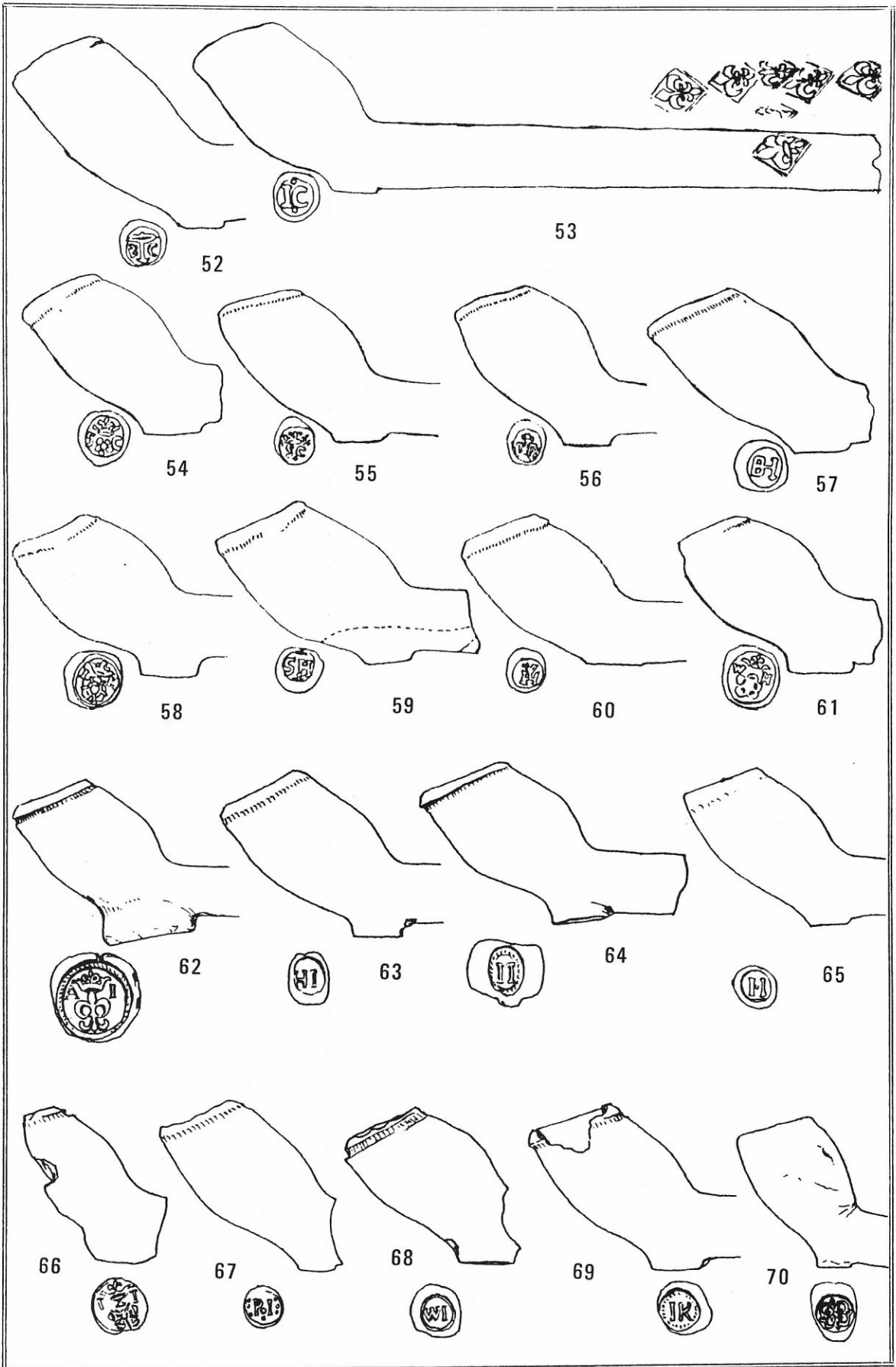
ILLUSTRATIES.

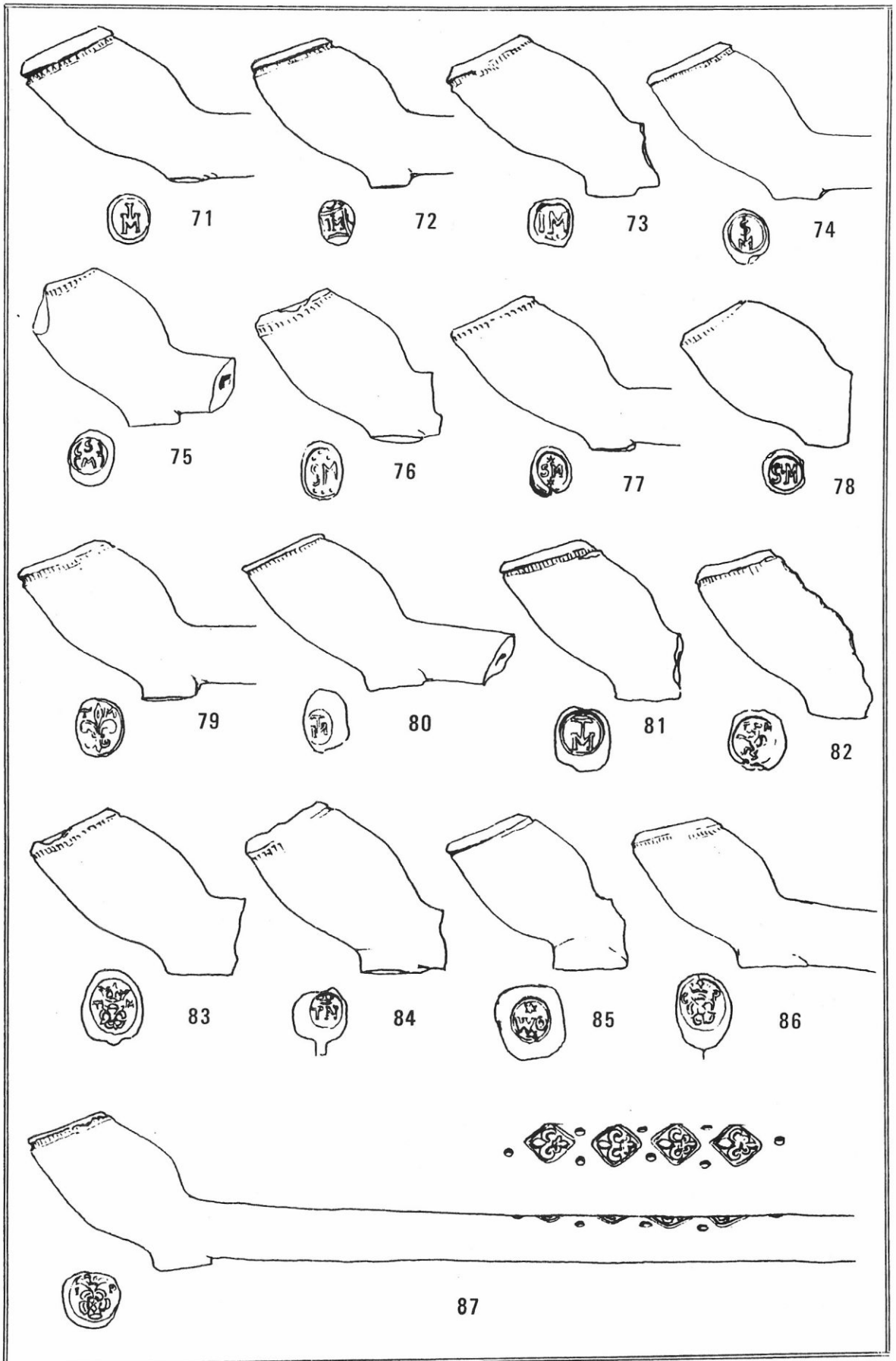
- Hans Brinkerink
- Remi Hovingh
- Peter Ritmeester
- Tevens gaat onze dank uit naar Ria van Dongen, Don Duco, Cor Karnekamp, Peter Ritmeester, Ab Vrij en Johan van der Wulp voor het beschikbaar stellen van materiaal uit hun kollekties voor studie en afbeelding.

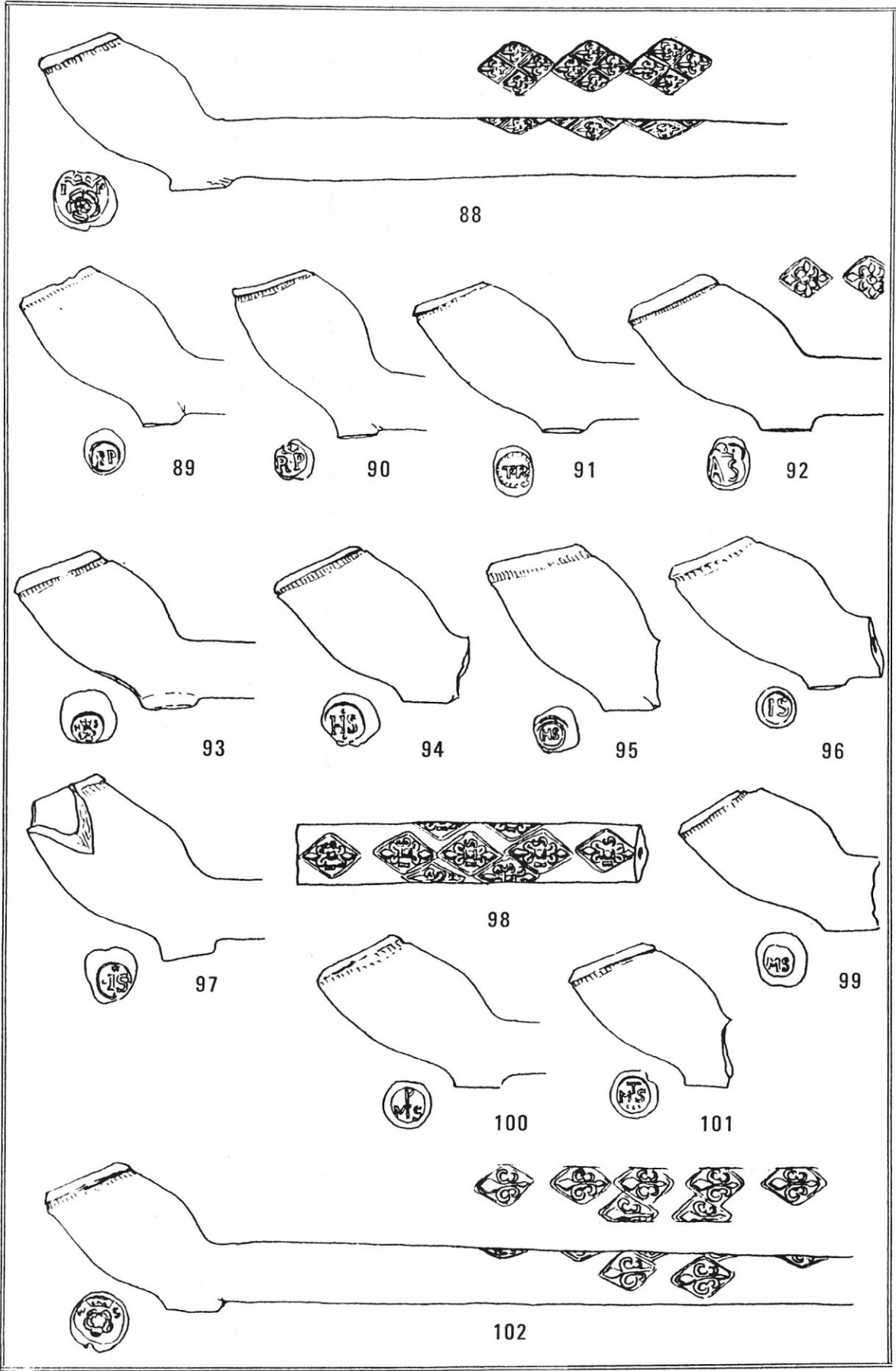

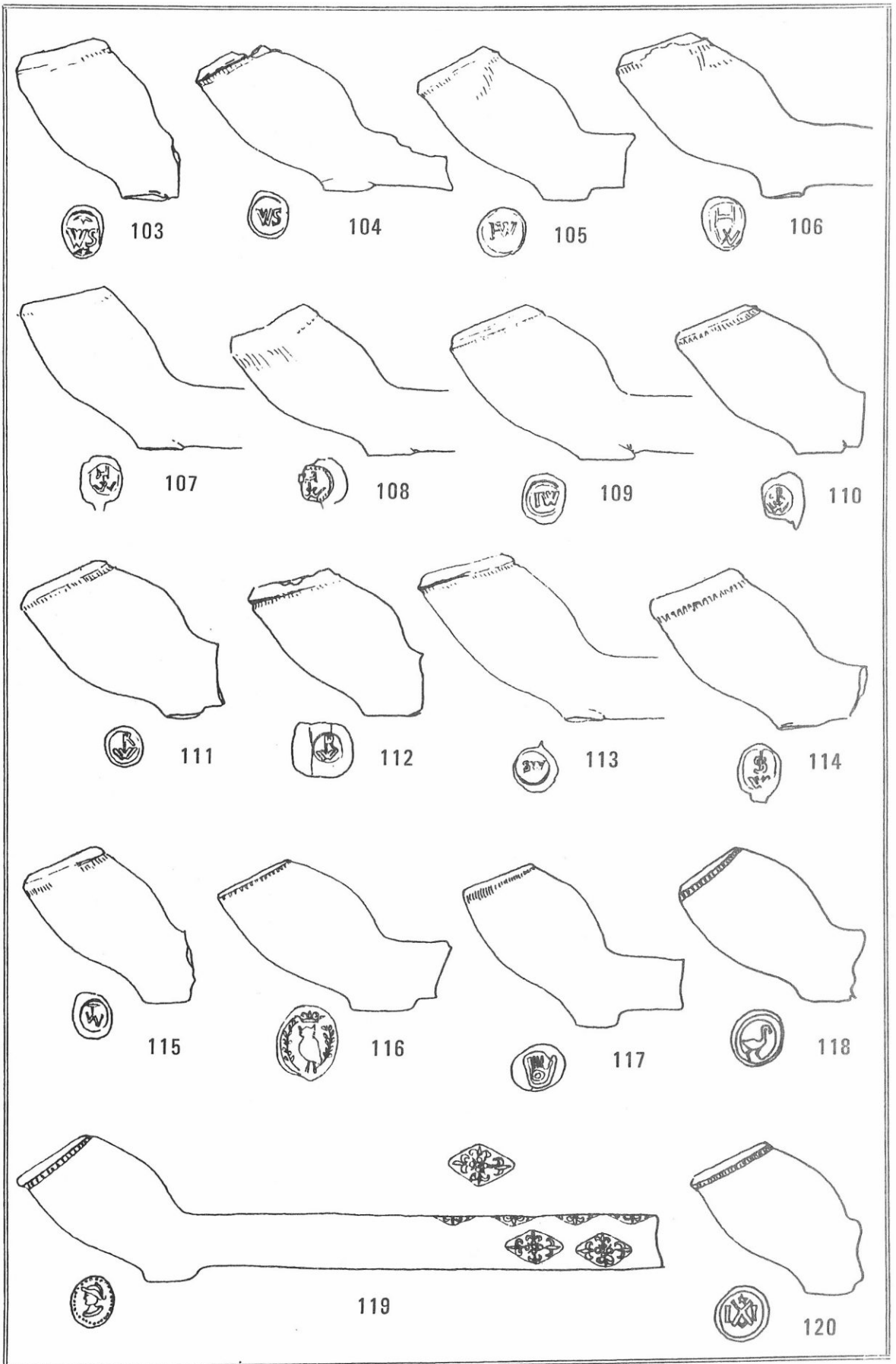

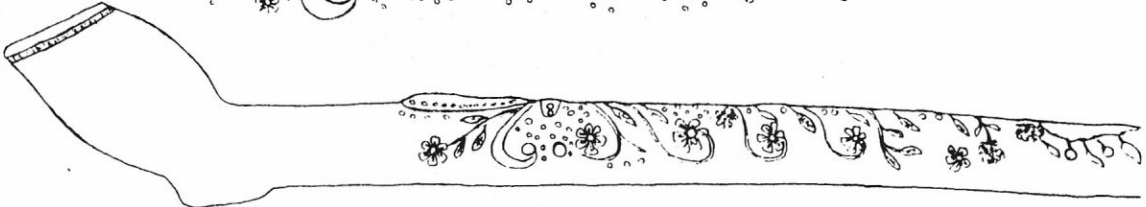
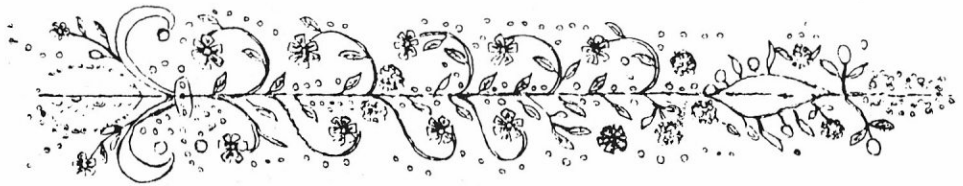

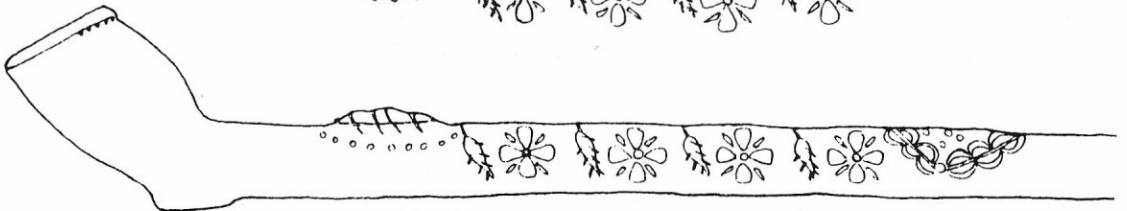
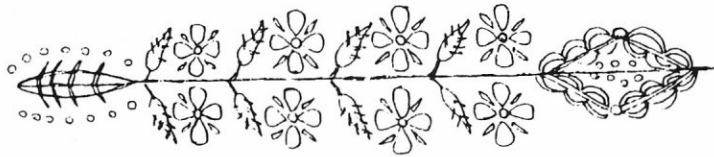

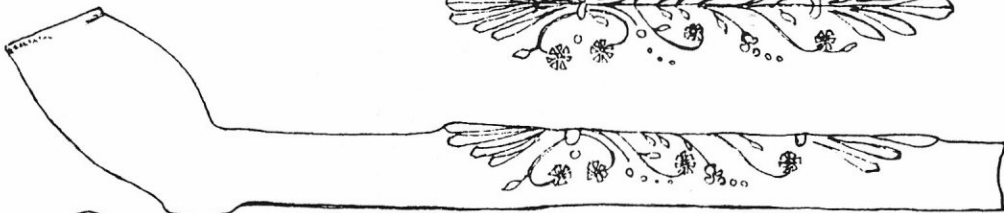
121

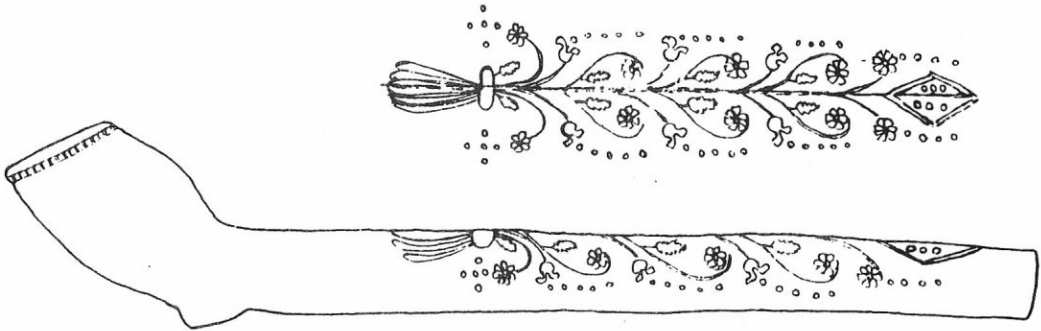
122

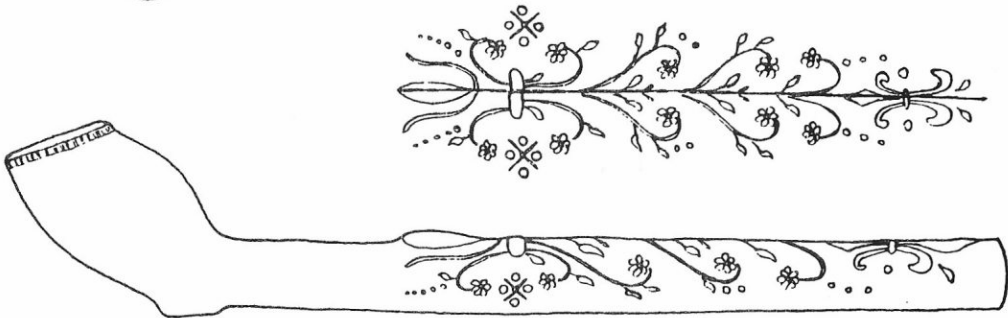
123

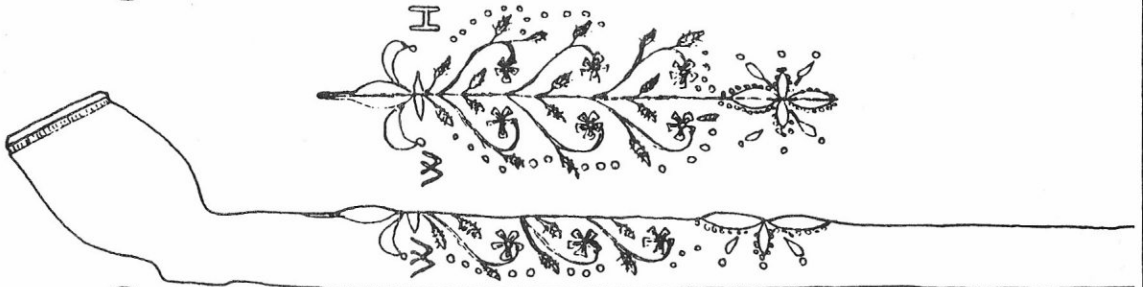
124

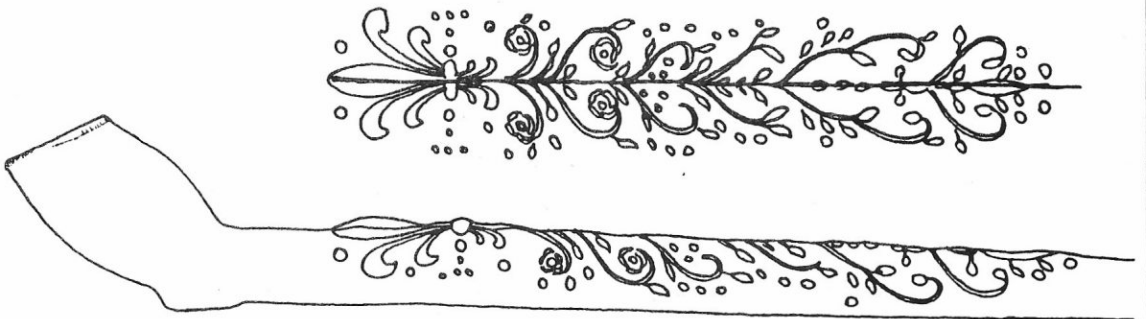
125

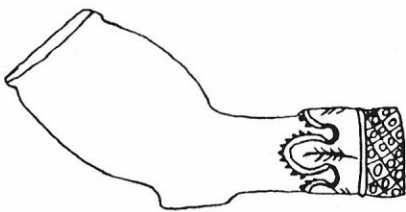
126

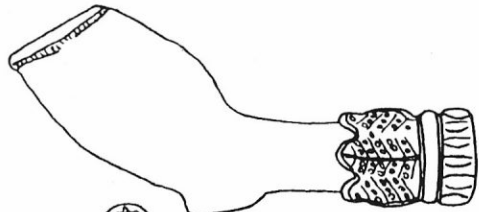
127

128

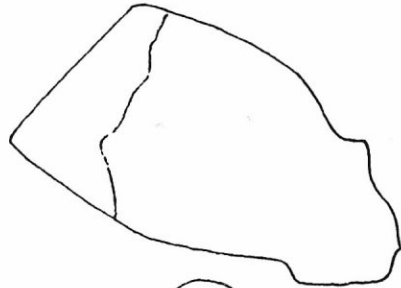
129

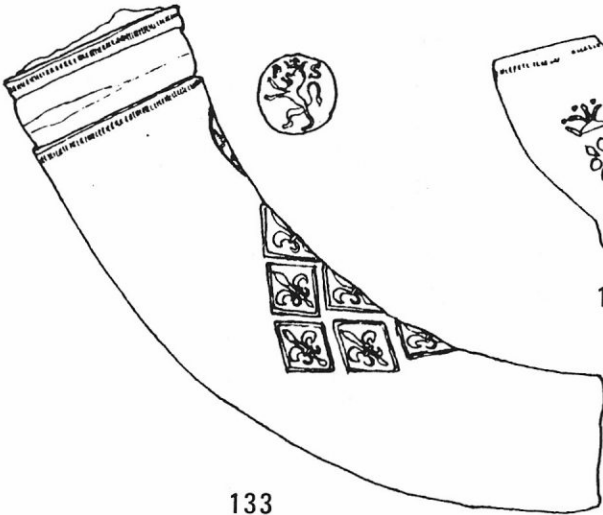
130

131

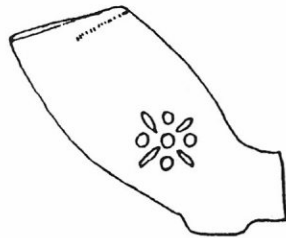
132

133

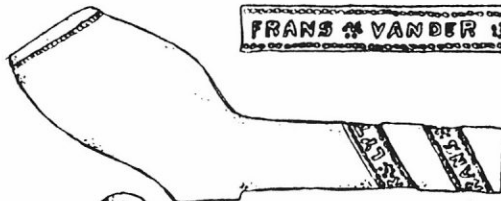
134

135

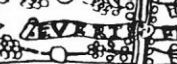
136

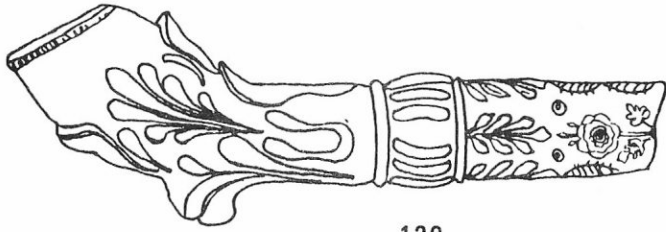

137

138

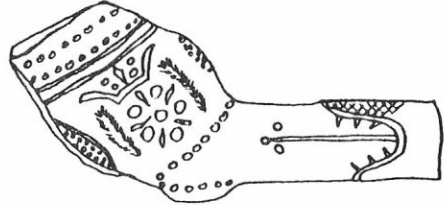
139

141

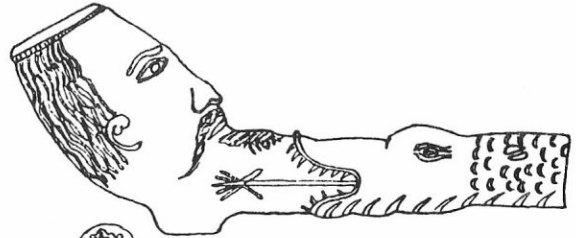
140

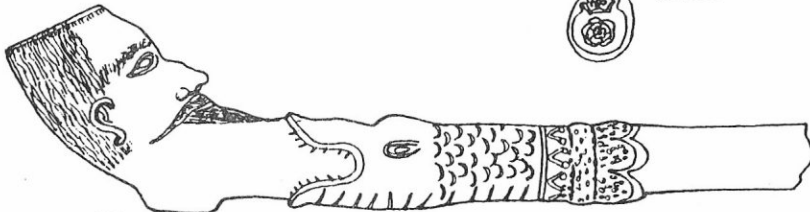
143

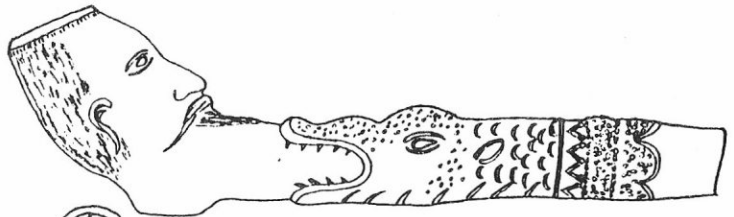
142

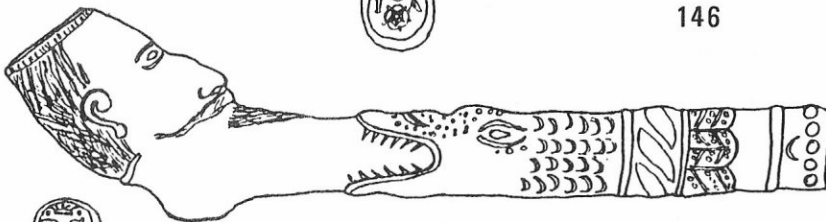
144

145

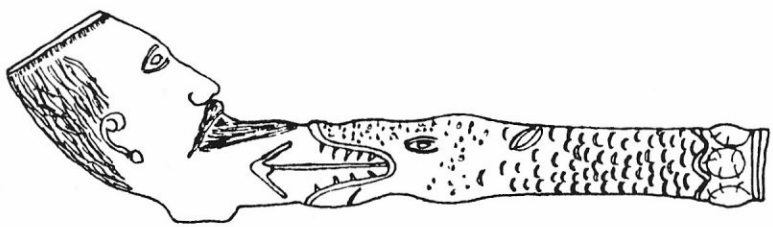

146

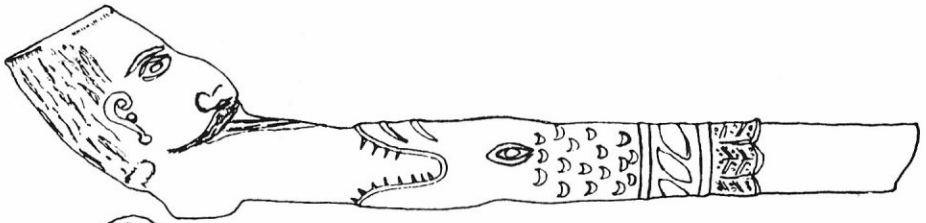

147

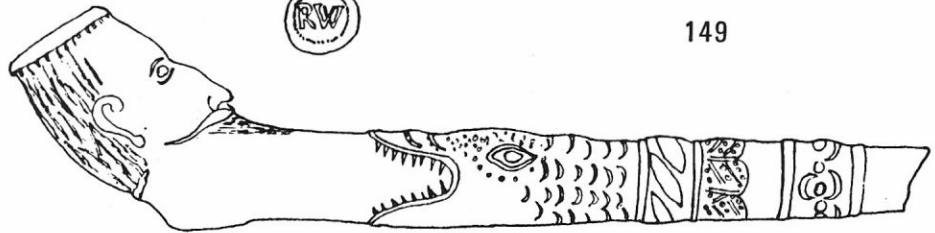

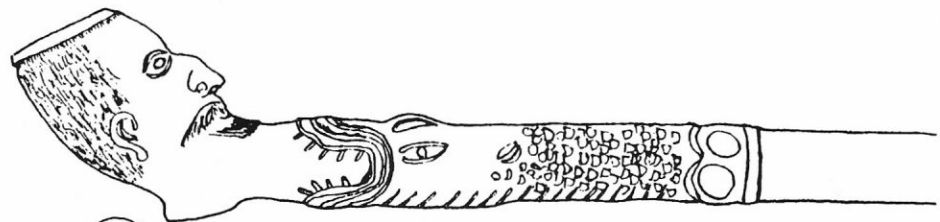
148

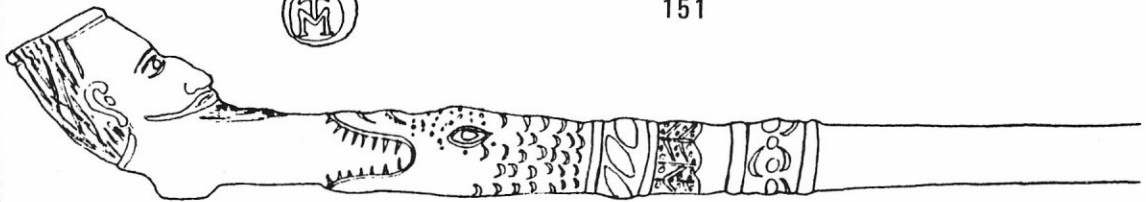
149

150

151

152

153